

УДК 330.658.8

JEL Classification: A 130; H 520; I 220; O 150

Шульгіна Людмила

ФІНАНСУВАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ У КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ СТАНДАРТІВ УКРАЇНИ ТА ЄС

У статті акцентовано на необхідності застосування системного підходу до гармонізації стандартів України та ЄС та запропоновано розробляти стандарти підготовки фахівців з певної спеціальності у комплексі зі стандартами щодо рівня кваліфікації і умов праці викладачів. Вказано на тісний зв'язок між проблемами низького рівня якості життя та відсутністю системного підходу до формування гармонійної особистості. Ідентифіковано конфлікт між правами людини на духовний і фізичний розвиток та недостаніми можливостями реалізації цих прав. Запропоновано вирішити зазначений конфлікт шляхом упровадження фінансової підтримки абітурієнтів. Окреслено вихідні положення фінансової підтримки споживачів освітньої послуги: необхідність створення відповідних фінансово-економічних умов для вільного і всебічного розвитку кожного громадянина України; мультиваріантність фінансової підтримки споживачів освітніх послуг та перспектив зростання ефективності галузі вищої освіти. Базою для впровадження фінансової підтримки споживачів освітніх послуг визначена стратегія інноваційного розвитку освіти; інфраструктура забезпечення інформаційної підтримки прийняття рішень; а також система критеріїв визначення доцільності вибору моделей. Охарактеризовано доцільні для впровадження фінансові моделі надання/отримання освітньої послуги в Україні, серед яких фінансування: державне (для підтримки найбільш талановитих абітурієнтів і мотивування їх працювати на користь України), бізнесове (для підготовки фахівців для бізнесу за його кошти), кредитне (для розширення фінансових можливостей бажаючих отримати якісну освіту), самостійне (для забезпечення доступу до обраної освітньої послуги), а також комбіноване (поєднання будь яких названих моделей). Обґрунтовано критерії доцільності вибору та застосування кожної моделі.

Ключові слова: фінансово-економічна модель, освітня послуга, державне фінансування, бізнесове фінансування, кредитне фінансування, самофінансування, комбіноване фінансування.

Shulgina Liudmyla

FINANCING OF EDUCATIONAL SERVICES IN THE CONTEXT OF UKRAINE AND THE EU STANDARDS HARMONIZATION

The article points out the necessity of applying a systematic approach to the harmonization of the standards of Ukraine and the EU. It is suggested to develop standards for teaching specialists in a certain specialty in a complex with standards on the level of qualification and labor relations of lecturers. It is specified that there is a close connection between the problems of low quality of life and the lack of a systematic approach to the formation of a harmonious person. It is emphasized that the basic rights of a person and a citizen is the right to spiritual and physical development. However, there is a contradiction between the declaration of this right and the existing possibilities of its realization. It is proved the actuality of implementation financial support of students to resolve the defined conflict. There are outlined basic theses of financial support for educational services for consumers: the necessity to create appropriate financial and economic conditions for the free and comprehensive development of every citizen of Ukraine; the multivariate financial support of educational services for users and the prospects of increase of the higher education sector efficiency. The basic factors for the implementation of financial support of educational services consumers are the following: a strategy of innovative development of education; an infrastructure for providing information support for decision-making; a system of criteria for determining the appropriateness of choosing a form or method of financial support. There is described the feasibility of financial models for the provision / reception of educational services in Ukraine, including such financing models as: state funding (to support the most talented entrants and students and motivate them to

work in favor of Ukraine), business financing (to train specialists for business at its expense), credit financing (to increase financial opportunities for those who eager to receive high-quality education), self-financing (to provide access to the selected educational service) and combined financing (combination of any of the named models). The indicators of the profitability of the choice and utilization of each model are justified.

Keywords: financial and economic model, educational service, state financing, business financing, credit financing, self-financing, combined financing.

Шульгина Людмила

ФИНАНСИРОВАНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В КОНТЕКСТЕ ГАРМОНИЗАЦИИ СТАНДАРТОВ УКРАИНЫ И ЕС

В статье акцентировано на необходимости применения системного подхода к гармонизации стандартов Украины и ЕС и предложено разрабатывать стандарты подготовки специалистов определенной специальности в комплексе со стандартами, определяющими уровень квалификации и условия труда преподавателей. Указано на тесную связь между проблемами низкого уровня качества жизни и отсутствием системного подхода к формированию гармоничной личности. Идентифицировано конфликт между правами человека на духовное и физическое развитие и недостаточными возможностями реализации этих прав. Предложено решить названный конфликт методом внедрения финансовой поддержки абитуриентов. Очерчены исходные положения финансовой поддержки потребителей образовательной услуги: необходимость создания соответствующих финансово-экономических условий для свободного и всестороннего развития каждого гражданина Украины; мультивариантность финансовой поддержки потребителей образовательных услуг и перспектив возрастания эффективности отрасли высшего образования. Базисом для внедрения финансовой поддержки потребителей образовательных услуг определена стратегия

инновационного развития образования; инфраструктура обеспечения информационной поддержки принятия решений; а также система критериев определения целесообразности выбора моделей. Охарактеризованы актуальные для внедрения финансово-экономические модели предоставления / получения образовательной услуги в Украине, а именно: государственное (для поддержания наиболее талантливых абитуриентов и мотивирования их работать на пользу Украине), бизнесовое (для подготовки специалистов для бизнеса за его средства), кредитное (для расширения финансовых возможностей желающих получить качественное образование), самостоятельное (для обеспечения доступа к избранной образовательной услуге) и комбинированное (объединение любых из названных моделей) финансирование. Обоснованы критерии целесообразности выбора и использования каждой модели.

Ключевые слова: финансово-экономическая модель, образовательная услуга, государственное финансирование, бизнесовое финансирование, кредитное финансирование, самофинансирование, комбинированное финансирование.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-5-268-257-281

Постановка проблеми. Кожен етап суспільно-економічного розвитку цивілізації має певну характерну рису і своє розуміння стандартів якості життя. На наш погляд, сучасні умови функціонування суспільства передусім визначаються як «ринкові», що детермінує усі аспекти його життєдіяльності, включаючи традиційно некомерційні сфери, серед яких: охорона здоров'я, церква, освіта. Ринкові відносини у вказаних сферах, особливо в формах, що на сьогодні домінують на теренах України, сприймаються неоднозначно і потребують розгляду / оцінки принаймні з двох позицій.

Прихильники першої точки зору стверджують, що для задоволення будь-якої потреби (у т.ч. у лікуванні, навчанні чи ін.) необхідно сформувати відповідну матеріальну базу. Отже, комерціалізація вказаних сфер є цілком закономірною, оскільки

існує об'єктивна необхідність покрити витрати на забезпечення матеріального підґрунтя надання послуги.

Водночас опоненти зазначеної точки зору наголошують – йдеться передусім про сферу задоволення духовних потреб особистості (у навчанні та саморозвитку) та фізичних потреб людини (як живого організму), які не можна ставити в один ряд з іншими галузями національної економіки. До того ж, право на задоволення цих потреб закріплене у Конституції України: «Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості» [1]. Слово «забезпечується» ми виділили з метою наголошення на думці, яка випливає зі змісту Статті 23: держава бере на себе обов'язок забезпечити реалізацію названих прав або ж вона доручає ці функції певним своїм представникам.

Отже, маємо конфлікт між правами людини на духовний і фізичний розвиток та не завжди реальною можливістю реалізувати названі права. При цьому не будемо ігнорувати доконаний факт актуальності вказаного конфлікту для значної частини обдарованих і зацікавлених у саморозвитку та освіті громадян України [2-3]. І хоча ще не проводилися дослідження з метою встановлення соціально-економічних, науково-технічних і інших втрат держави від «недоосвіченості» населення (і не лише юного, а й середнього та старшого віку) через неплатоспроможність, розуміємо, що втрати ці є суттєвими. Передусім – це втрати на особистісному рівні, які потім акумулюють втрати родини, підприємства, регіону, країни. До зазначених втрат слід додати також втрати на усіх рівнях від «купівлі» освітньої послуги споживачами, головною (а часто і єдиною!) перевагою яких є їх платоспроможність.

Усе щойно згадане разом є комплексом суттєвих негативних чинників стабільно низького рівня якості життя протягом тривалого часу для значної частини населення, що є надзвичайно складною для вирішення проблемою, симптоми якої ми спостерігаємо на усіх щаблях суспільно-економічної, культурно-політичної та ін. підсистем загальнодержавної системи України. Інакше кажучи, крилатий вислів К. Немешаєва

«Кадри вирішують усе!» [4] (у подальшому підхоплений і цинічно застосований у власних не завжди добропорядних цілях іншими відомими діячами) й надалі лишається недооціненим. Адже досі в незалежній Україні не було розроблено системного підходу до формування і розвитку гармонійної особистості, тобто такої, у якій би гармонійно поєднувалися не лише внутрішнє фізичне і психічне здоров'я, а й любов до здорового соціального та природного середовища проживання, а також (що не менш важливо!) здатність і готовність його зберігати, захищати та удосконалювати. Така особистість мала б стати основою громадянського суспільства, оскільки вона високоосвічена, орієнтована на правдиві гуманітарні цінності та високі життєві стандарти, а отже нею складно і навіть неможливо маніпулювати.

Звідси випливає наша переконаність у справедливості таких тез: існує тісний зв'язок між проблемами низького рівня якості життя та відсутністю системного підходу до формування гармонійної особистості; обидві названі проблеми є комплексними і нагальними для розв'язання; у системі розвитку гармонійної особистості вища освіта є лише однією із підсистем освіти різних рівнів; виходячи з попередньої тези, усі роботи щодо удосконалення форми та змісту вищої освіти як підсистеми (у т.ч. і в ході гармонізації освітніх стандартів) мають враховувати факт взаємозалежності між елементами цілої системи.

Саме з таких позицій – системного підходу до впровадження відповідних стандартів якості життя через формування гармонійної особистості – ми вважали за доцільне, по-перше, дослідити важливі чинники виникнення згаданого вище конфлікту між правами людини на духовний і фізичний розвиток та недостатніми можливостями щодо їх реалізації, по-друге, на підставі результатів дослідження розробити можливі шляхи нівелювання цього конфлікту шляхом розроблення доцільних фінансово-економічних моделей надання / отримання освітніх послуг в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що сьогодні для її вирішення в Україні склалися важливі передумови.

З-поміж інших, першою слід назвати участь України у Болонському процесі, до якого вона долучилася у 2005 р. і стала однією із 48 європейських країн-учасниць. Мета Болонського процесу – створення і розвиток європейського наукового та освітнього простору [5-6]. На цьому шляху вже здійснено чимало для приведення національної системи вищої освіти у відповідність із європейською, у т.ч. щодо розроблення стратегій навчання упродовж життя, визначення ступенів освіти та їх тривалості, удосконалення освітніх програм, наближення їх до вимог ринку праці, упродовження системи ECTS, поширення інноваційних методів навчання та ін. [5-7].

По-друге, з моменту підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом у нашій країні активізувалися процеси гармонізації вітчизняних стандартів з європейськими в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі і в освіті [8]. Про значні успіхи на обраному шляху свідчить зростання обсягів академічної мобільності у 2014–2019 рр. Однак, у цій тенденції (безсумнівно прогресивній для України!) є свій негативний момент – напрямки міграції студентів і викладачів однозначно переконають у тому, що наша країна опинилася на периферії освітнього простору, і не лише європейського.

Названі передумови ми розглядаємо як такі, що значною мірою формують сприятливе середовище для досягнення сформульованої нами мети, але крім них є достатньо стримуючих чинників. Передусім – це розбалансованість системи освіти у частині підготовки дійсно потрібних національній економіці фахівців і водночас надмірна увага «модним» спеціальностям, невідповідність рівня оплати праці працівників освіти з соціальною значущістю їх роботи, відсутність державних регулятивних механізмів (у т.ч. фінансових), які б мотивували талановитих студентів і викладачів якомога ефективніше розвиватися і до того ж залишатися в Україні [8].

До переліченого варто додати, що у нинішньому процесі гармонізації освітніх стандартів України зі стандартами ЄС увага зосереджена виключно на змісті навчальних програм окремих спеціальностей, однак при цьому не враховуються інші

елементи системи освіти. Тут маємо на увазі, з одного боку, різні рівні освіти (починаючи від дошкільної і завершуючи освітою третього віку), а з іншого, – різні обставини процесу надання / отримання освітньої послуги (зокрема, процедури, що супроводжують цей процес; методи підготовки та критерії відбору викладачів; взаємозв'язки з іншими контрагентами ринку праці; можливості застосування різних методів фінансування в освіті тощо).

Як свідчить щойно наведений (і далеко не повний!) перелік актуальних передумов виникнення досліджуваного конфлікту, до його вирішення слід підходити системно. Так, автор переконана, що розроблення стандартів підготовки фахівців з певної спеціальності (що формують зміст освітньої послуги) має відбуватися узгоджено з розробленням стандартів щодо рівня кваліфікації і умов праці викладачів (що забезпечують якісне надання студентам змісту освітньої послуги, передбаченого попереднім стандартом).

Таким чином, обрана для дослідження проблема є багатовекторною і дуже складною, тому у рамках цієї статті вирішили зосередитися виключно на фінансових аспектах її розв'язання.

Проведений нами аналіз методів вирішення окресленої проблеми у країнах пострадянського простору, Західної Європи, Азії, Північної та Південної Америки дозволив узагальнити світовий досвід фінансування надання та отримання освітніх послуг [4–16 та ін.] та сформулювати кілька попередніх висновків:

- в усіх країнах, на прикладі яких проводилося дослідження, функціонують як державні, так і приватні заклади освіти;
- приватні заклади, як правило, більш престижні, оскільки мають фінансові можливості сформувати кращу матеріально-технічну базу, організувати комфортні умови для навчання та викладання, залучити кращих викладачів і відповідно забезпечити найсучасніші освітні технології;
- країни, що надають значну увагу успішній реалізації стратегії національного розвитку, одночасно мають добре

розвинену систему грантів та стипендій на підтримку талановитої молоді, викладачів, науковців;

- у більшості країн (з досліджуваної вибірки) рівень оплати за навчання зрівняний із розміром можливої матеріальної компенсації (у формі гранту, допомоги чи ін.), а також середньою заробітною платою, що гарантує гідний людини рівень якості життя.

Крім того, опитування представників – вихідців із вказаного кола країн – показало, що досконалої системи фінансування надання / отримання освітніх послуг на сьогодні ще не створено в жодній із них. Важливою проблемою для усіх досліджених систем освіти залишається складність визначення вартості навчання, розрахунок обсягів замовлення для задоволення потреби у тих чи інших фахівцях (що теж має впливати на вартість освіти) та ін. Однак, практично в кожній із досліджуваних систем присутні окремі атрибути, які корисно апробувати та адаптувати до системи освіти нашої країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Базуючись на результатах проведеного дослідження існуючих в Україні сприятливих та негативних чинників розвитку гармонійної особистості, а також беручи до уваги особливості процесу гармонізації стандартів України та ЄС, сформулювали вихідні положення формування фінансово-економічних моделей надання / отримання освітніх послуг в Україні:

- для вільного і всебічного розвитку кожного громадянина України як споживача освітніх послуг, у т.ч. у контексті реалізації стратегії «Освіта упродовж усього життя», необхідно створити відповідні фінансово-економічні умови;

- з огляду на значну диференціацію потреб споживачів освітніх послуг слід забезпечити мультиваріантність фінансово-економічних моделей (ФЕМ) їх надання / отримання, тобто сформувати умови для одночасної реалізації різних моделей і можливості їх вільного вибору з боку потенційних споживачів;

- розроблення та впровадження ФЕМ повинно сприяти зростанню ефективності галузі вищої освіти, з одного боку, – в стратегічному (довгостроковому) і в тактичному

(короткостроковому) вимірах, а з іншого, – на усіх можливих рівнях (держави, університету, викладача, студента).

Метою статті є виклад сутності та умов впровадження запропонованих автором фінансово-економічних моделей надання / отримання освітніх послуг у контексті процесу гармонізації стандартів України зі стандартами ЄС.

Викладення основного матеріалу. Сформульовані нами вихідні положення акцентують на тому, що розроблення ФЕМ на сьогодні є надзвичайно важливим і актуальним завданням, від вирішення якого залежить успіх реалізації стратегії національного розвитку України, а отже і перспективна позиція нашої держави на геополітичній карті світу. Немає потреби переконувати у тісному зв'язку між конкурентоспроможністю працівника, підприємства та країни; як і в тому, що вказаний показник у свою чергу залежить від умов (у т.ч. фінансово-економічних), які надають можливість постійно працювати над підвищенням його рівня. Останнє (необхідність постійного удосконалення) є викликом стрімких темпів розвитку усіх сфер життя, які вимагають постійного навчання, що актуалізувало потребу в освіті упродовж життя. Таким чином, у процесі розроблення ФЕМ необхідно враховувати, що сегменти споживачів освітніх послуг на сьогодні мають значну диференціацію (за галузевою ознакою, за доходами претендентів, за віком, за формою навчання), що звичайно ж позначається на відмінностях у їх потребах, а отже вимагає різних методів їх задоволення.

Не менш важливим є розуміння того, що вибір комплексу фінансово-економічних моделей надання / отримання освітніх послуг у країні, їх зміст і співвідношення можна розглядати як своєрідний індикатор реально обраного стратегічного курсу розвитку держави, рівня соціальної орієнтації її політичної та економічної систем, стану демократизації суспільства тощо.

Виходячи з наведених положень, вважаємо, що для України доцільним є гармонізоване поєднання таких фінансово-економічних моделей надання / отримання освітньої послуги:

1) Державне фінансування – виявлення найбільш талановитих абітурієнтів, навчання їх за державні кошти за

спеціальними навчальними програмами з використанням мотиваційних програм подальших перспектив кар'єрного і творчого зростання (доцільність моделі гарантується потребами держави).

2) Бізнесове фінансування – підготовка фахівців, яких потребують представники певних галузей за їх кошти і на умовах тісної співпраці з ними, що передбачає узгодження програм навчання і практики, викладання певних дисциплін практиками, стажування викладачів і проходження практики студентами, працевлаштування випускників (доцільність моделі гарантується потребами бізнесу).

3) Кредитне фінансування – отримання кредиту на навчання (від майбутнього працедавця, від незалежного спонсора, від держави та ін.) – ця модель в Україні на сьогодні можлива лише за умов гарантування державою фінансової безпеки як кредитодавця, так і кредитотримувача (доцільність моделі гарантується кредитодавцем).

4) Самофінансування – навчання за рахунок власних коштів (доцільність моделі гарантується навчальним закладом і державою на основі даних інформаційної бази щодо потреб у фахівцях).

5) Комбіноване фінансування – поєднання наведених моделей, виходячи з умов, що склалися.

Зрозуміло, що впровадження зазначених моделей на теренах нашої держави потребує розроблення відповідного ідеологічного (концептуального), маркетингового та правового забезпечення, до якого (серед іншого) мають увійти такі складові: 1) стратегія інноваційного розвитку освіти; 2) порядок формування інфраструктури забезпечення інформаційної підтримки прийняття рішень; 3) критерії визначення доцільності вибору тієї чи іншої фінансово-економічної моделі надання / отримання освітніх послуг; 4) перелік і послідовність внесення поправок до законодавчої бази, мета яких – забезпечення ефективного функціонування кожної моделі, а також отримання додаткових можливостей фінансування освітніх послуг.

Перша складова. На наш погляд, стратегія інноваційного розвитку освіти в Україні має бути кількарівневою і, безумовно,

має стати пріоритетною складовою Національної стратегії розвитку України. У ній слід передбачити створення: *по-перше*, системи вивчення і прогнозування потреби у фахівцях на близьку і стратегічну перспективу; *по-друге*, системи гнучкої освітньої пропозиції, здатної мобільно реагувати на метаморфози середовища (що неможливо без відповідної автономії навчальних закладів); *по-третє*, системи сприяння і мотивації викладачів (інструкторів, тренерів тощо) до підвищення кваліфікації; *по-четверте*, системи сприяння розвитку особистості, починаючи з допомоги у виборі шляху, який би найбільше відповідав природним даним, і закінчуючи розвитком актуальних у певний період адаптивних (що допомагають легко включатися в систему) чи ексклюзивних (що свідчать про унікальні компетенції) характеристик; *по-п'яте*, системи диференційованого навчання для студентів, яка б дозволяла їм максимально задовольняти індивідуальні потреби в освіті; *по-шосте*, системи започаткування та розвитку багатоваріантного фінансування надання / отримання освітніх послуг.

Друга складова. Формування інфраструктури забезпечення інформаційної підтримки прийняття рішень є необхідним тому, що всі зазначені моделі мають функціонувати в рамках єдиної інформаційної бази щодо потреб у фахівцях. Це виключить можливість такого поширеного на сьогодні негативного явища як необґрунтовані замовлення, що в свою чергу веде до дефіциту одних і перевиробництва інших фахівців, їх неякісної підготовки тощо. Крім того, важливим завданням цього елемента є збір і накопичення інформації, без якої неможливе ефективне функціонування моделей. Пропонована нами модель інфраструктури передбачає три рівні: держава – галузь – університет і студент. Усі рівні мають тісно співпрацювати між собою.

На *державному* рівні необхідно передбачити функціонування маркетингового департаменту, головними функціями якого будуть такі: експертне визначення гіпотез пріоритетних проблем; розроблення рекомендацій щодо оптимізації джерел інформації (у т.ч. вибірок / панелей) та методів збору даних; організація і проведення кабінетних і польових, якісних і

кількісних досліджень; формування бази даних на основі збору первинної та вторинної інформації, аналізу міжнародних і національних документів та даних, що надали споживачі та виробники освітніх послуг; інтерпретація інформації (на основі проведеного аналізу ринку освітніх послуг); вибір можливих варіантів розв'язання визначених проблем; формування потрібних зрізів інформації у відповідь на конкретні запити університетів, студентів та ін.

На *галузевому* рівні слід забезпечити формування бази даних на основі інформації, що надали університети, підприємства галузі тощо та аналізу документів, що висвітлюють визначені проблеми. Для цього передбачити виконання таких функцій: допомога у проведенні маркетингових досліджень, що організовує державний департамент; акумулювання фрагментарних даних щодо галузі та світових тенденцій її розвитку; формування прогнозів щодо актуальних нині та перспективних спеціальностей; надання комунікаційних послуг для споживачів та виробників освітніх послуг; консультування абітурієнтів (щодо можливостей отримання освіти) і навчальних закладів (щодо перспектив розвитку / скорочення попиту на ту чи іншу спеціальність); просвітницька робота серед потенційних студентів, їх родин, організація заходів із залученням ЗМІ тощо.

На рівнях *університету та студента* можливе формування бази даних щодо показників обсягу та структури реалізованого та потенційного попиту на освітні послуги; показників ставлення споживачів освітніх послуг до їх якості та практичної доцільності; оцінок навчальних технологій, графіків навчання, ефективності практики та ін.; показників успіхів у кар'єрному зростанні випускників навчальних закладів, їх оцінок отриманої освіти з позиції практичного досвіду, можливості застосування здобутих знань, їх відповідності практичним завданням, повноти, актуальності та ін.

Третя складова. Важливим завданням, що потребує вирішення за умов впровадження запропонованих ФЕМ надання / отримання освітніх послуг, є визначення критеріїв доцільності вибору тієї чи іншої моделі. Вважаємо, що перша з них (державне фінансування – ДФ) повинна мати такі критерії:

1) потреба держави у фахівцях (точні та достовірні дані про яку надає викладена вище система інформаційної підтримки прийняття рішень); 2) оцінка успішності претендента та 3) обсяг матеріальної допомоги, необхідний для забезпечення претенденту відповідної якості життя.

Особливо наголосимо, що на відміну від чинного, пропонуване нами державне фінансування, по-перше, повинно бути спрямоване на мотивацію навчання саме найталановитіших студентів; по-друге, має формуватися на підставі науково-обґрунтованих даних щодо державних потреб у фахівцях; а по-третє, передбачати обсяги, що гарантують високий рівень умотивованості стипендіатів.

У питаннях визначення оцінки успішності претендента вартим уваги вважаємо досвід *Колумбії*, де складається рейтинг абітурієнтів за результатами незалежного тестування, яке проходить по всій країні в один день [9]. Перші 100 абітурієнтів за рейтингом автоматично стають державними стипендіатами, причому розмір стипендії (370 дол. США на місяць) перевищує вартість споживчого кошика (350 дол. США на місяць). Схожий порядок відбору чинний також в *Ірані*, де кращих відбирають у межах обраного ними напрямку (фізико-математичний, прикладні науки, гуманітарні науки, мистецтво), причому необхідну кількість студентів для кожного з цих напрямків визначають з урахуванням географічного розташування та спеціалізації регіону, де знаходиться університет, наприклад: вугледобувний, рибний промисел, деревообробна чи нафтопереробна промисловість тощо [10].

Виходячи з структури ринку споживачів освітніх послуг, державне фінансування повинно охоплювати кілька програм, призначених для школярів, студентів, аспірантів, молодих науковців, а також програми надання грантів за особливі досягнення у обраній сфері діяльності. Кожна з програм буде мати свої особливості (у т.ч. фінансово-економічні), визначені специфікою сегмента та його потребами. Наприклад, на початку шляху отримання вищої освіти споживачі освітніх послуг ще не мають можливості забезпечити себе фінансово (йдеться про абітурієнтів віком 17–18 років) і є повністю залежними від сторонніх осіб. Водночас студенти, аспіранти та молоді

науковці можуть брати участь у науково-дослідних роботах, що фінансуються замовником. Усі названі обставини, а також інші чинники, що визначають потреби стипендіатів (реальна вартість та оптимальний склад споживчого кошика, рівень інфляції, специфічні потреби галузі навчання тощо) повинні бути врахованими. Адаже головне призначення цих програм – мотивувати талановитих громадян на творчий пошук і на повну віддачу від результатів цього пошуку.

Передбачаючи незгоду опонентів до висловленого підходу і їх головний аргумент – значні витрати державного бюджету на реалізацію пропонованих програм, зауважимо, що усі країни, віднесені нині до розвинених, розпочинали свій стрімкий розвиток саме зі збільшення цільових витрат на освіту та науку. Держава, яка не фінансує власний інтелектуальний ресурс, – втрачає його, що підтверджено масовим відтоком «мізків» з України до тих країн, де фінансово-економічні умови відповідають уявленням емігрантів про гідну їхнього внеску оплату і перспективи зростання.

Бізнесове фінансування (БФ) – вибір цієї моделі відбувається на основі таких критеріїв: 1) високі досягнення у певній галузі чи виді діяльності (наприклад, призові місця на олімпіадах чи конкурсах з обраного предмету, науково-технічні розробки, що можуть зацікавити представників бізнесу та ін.); 2) позитивні рекомендації роботодавців, зацікавлених у продовженні співпраці з кандидатом (наприклад, після успішного тестування, проходження практики або стажування); 3) прогнозована потреба роботодавця у отриманні кваліфікованого фахівця (тобто очікувана наявність вакантного місця для майбутнього працівника після отримання ним вищої освіти); 4) платоспроможність підприємства-кредитора (тобто його здатність фінансувати навчання стипендіата і його потреби у забезпеченні необхідного рівня життя).

Описана модель може мати варіанти, залежно від того, чи повинен стипендіат повертати кошти підприємству-кредитору після виходу на роботу, чи ні. Можливий також варіант часткового покриття фінансування за рахунок відпрацювання стипендіатом уже в період навчання на умовах

гнучкого графіка роботи, неповного робочого дня, виконання творчих завдань у вихідні, проведення аналітичної роботи у рамках навчальних завдань.

Так, модель бізнесового фінансування може бути дуже корисною і для бізнесу, і для стипендіатів. Бізнес за порівняно незначні кошти буде отримувати кваліфікований аналіз діяльності, доступ до найновіших методик, обґрунтовані пропозиції щодо покращення показників функціонування – все це під час виконання завдань з дисциплін, науково-дослідної роботи гуртків, завдань у рамках науково-дослідних робіт кафедр, курсових і дипломних робіт. При цьому у договорі доцільно передбачити можливість коригування тематики названих видів робіт з метою їх актуалізації відповідно до ситуативних чи перспективних потреб підприємства.

Найважливіші переваги для стипендіата від цієї моделі такі: гарантоване працевлаштування (що на сьогодні є надзвичайно важливим здобутком, особливо з огляду на зростання конкуренції на ринку праці); отримання досвіду виконання практичних завдань ще у період навчання; здобуття системної освіти за програмою, яка ретельно відпрацьована і узгоджена представниками навчального закладу та бізнесу; глибоке вивчення особливостей діяльності підприємства та майбутнього місця роботи в ньому; за умови ефективного виконання завдань кредитора, – прискорення у кар'єрному зростанні на підставі взаємовигідної співпраці.

Наступна ФЕМ – кредитне фінансування (КрФ) – досить поширена в багатьох країнах, однак, в Україні досі не представлена, головним чином через особливості вітчизняної фінансово-кредитної системи. На наше глибоке переконання, формування прозорих і надійних правових умов для впровадження цієї моделі є на сьогодні невідкладним завданням для нашої країни. Однак, відразу слід нагадати: в усіх досліджених системах кредитування, що функціонують у зарубіжних країнах, студенти отримують кредит безвідсотковий або з мінімальною відсотковою ставкою (2–5%), при цьому погашення його починається лише після отримання роботи і триває (у більшості випадків) упродовж 20–30 років [9-17].

Із сказаного випливає, що кредитне фінансування особливо привабливе для більшості громадян, оскільки відсоток найталановитіших (які можуть претендувати на ДФ) як правило незначний, як і частка переможців конкурсів (з високими шансами здобути БФ). Головні переваги КрФ – відсутність у отримувача зобов'язань перед кредиторами щодо майбутнього працевлаштування саме за наперед визначеними напрямками (у порівнянні з першими двома ФЕМ) та можливість зосередитися виключно на навчанні. Це може бути важливим критерієм для студентів, які ще перебувають у пошуку і остаточно не визначилися із майбутньою сферою діяльності чи конкретним місцем роботи.

Як свідчить досвід зарубіжних країн, до кредитування студентів (чи слухачів освітніх програм) можуть долучатися громадські організації. Наприклад у *Колумбії* функціонує організація ICETEX, яка надає можливість отримати безвідсотковий кредит на навчання. Особливо варте уваги починання нового керівництва цієї держави, яке відмінило вимогу повернення коштів, отриманих на навчання. Тобто фактично держава безоплатно фінансує навчання неплатоспроможних громадян. Єдиний критерій, що є підставою для позитивного вирішення питання доцільності надання кредиту – успішність і старанність претендента [9].

Ще одним вартим наслідування прикладом матеріальної підтримки молоді, що навчається, є досвід *Ірану*, де студентам надають безвідсотковий кредит на оренду житла (500 дол. США на місяць) і кредит для створення сім'ї (1000 дол. США на місяць). Вказані кошти необхідно повернути після закінчення навчання упродовж 30 років [10].

Четверта із запропонованого нами переліку ФЕМ – самофінансування (СФ), більш поширена в Україні назва – навчання за контрактною формою. СФ є однією з двох моделей, представлених на сьогодні на ринку послуг освіти нашої держави. Ми підтримуємо доцільність навчання за рахунок власних коштів, однак, із певними поправками [12].

По-перше, платоспроможність претендента не може бути єдиним критерієм зарахування його до лав студентів. Адже не секрет, що, працюючи в умовах конкуренції, заклади вищої

освіти (ЗВО), намагаються покращити своє матеріальне становище саме за рахунок «контрактників». Частина з них справді має достатній для отримання вищої освіти рівень підготовки. Однак, є серед них і ті, які задовольняють суто «матеріальний інтерес» ЗВО. На практиці це виявляється у зниженні рівня вимог до якості рубіжних контролів, у тиражуванні сумнівних за показником «наукової глибини» статей магістрів, курсових проектів, дипломів, а загалом – у нівелюванні самого поняття «вища освіта».

Для ілюстрації знову звернемося до зарубіжного досвіду, який вважаємо доцільним для впровадження в Україні. У *Колумбії* функціонує Інститут із заохочення вищої освіти (ICFES), що організовує проведення незалежного тестування, за результатами якого формуються списки абітурієнтів по 1000 осіб за напрямками навчання. Найбільш успішні (100 осіб) отримують фінансування на навчання від держави (див. у розділі ДФ). Абітурієнти, що посіли 101–500 місця, отримують право на навчання в університетах. Інші абітурієнти (тобто від 501 по 1000 місце) взагалі не отримують права навчатися в університеті та мають перескладати вступні іспити. Зауважимо: для вступу в університет має значення лише цей державний іспит, шкільні оцінки при цьому не беруться до уваги [9].

На наш погляд, кількість місць для ДФ і наступної категорії (з правом на здобуття вищої освіти) для України може бути змінена і має визначатися на основі системи інформаційної підтримки прийняття рішень, про яку йшлося вище. Однак, сам принцип відбору вважаємо вартим уваги – тобто усі інші ФЕМ (у т.ч. і СФ) поширюються лише на представників, що здобули право на навчання у ЗВО.

По-друге, укладання контракту на самофінансування має відбуватися лише після ознайомлення претендента з даними щодо нинішньої потреби у фахівцях, прогнозу зменшення (чи збільшення) цієї потреби з урахуванням вже наявної кількості студентів / слухачів, що навчаються за цим напрямом, а також динаміки перспективних вакансій. Інакше кажучи, дані системи інформаційної підтримки прийняття рішень мають бути відкритими не лише для працівників системи освіти, а й для

вступників, що повинно сприяти прийняттю ними виваженого і обґрунтованого рішення щодо напрямку навчання.

По-третє, верхня і нижня межі вартості навчання з регіональною та галузевою диференціацією мають бути законодавчо встановлені. Звертаємося до досвіду *Польщі*, де встановлений Міністерством освіти цієї країни рівень вартості навчання не мають права збільшувати ні державні, ні приватні ЗВО [11]. Обґрунтованими вказані межі будемо вважати за умови визначення їх за такими критеріями: собівартість навчання для ЗВО, рентабельність галузі майбутнього працевлаштування (або дохідність бізнесу), рівень потреби у фахівцях для держави та бізнесу (дефіцит чи перевиробництво), а також бал незалежного тестування (а впродовж навчання – бал успішності). Останнє пояснюється тим, що, на нашу думку, більш успішні мають платити менше і навпаки. Це справедливо також і з економічної точки зору: адже менш успішні потребують більше затрат часу і енергії викладачів для додаткових консультацій, тестування, перевірок контролів усіх рівнів тощо.

По-четверте, – знову за досвідом *Польщі* – має бути чітко окреслений перелік послуг, за які університети не можуть вимагати жодної плати. Зрозуміло, що це стосується також усіх згаданих вище ФЕМ. На нашу думку, до цього переліку слід включити передусім такі: будь-які послуги, які раніше вже були враховані у визначенні собівартості; користування бібліотечним фондом; доступ до мультимедійної бібліотеки; отримання довідок з місця навчання; отримання консультацій у межах оплаченого навчального графіка тощо [11].

Комбіноване фінансування (КБФ) – це додаткові можливості покращити матеріальні умови навчання, якщо у цьому є потреба і є відповідні підстави. Зарубіжний досвід свідчить про багатоваріантність можливих джерел КБФ.

Одним з таких джерел є президентська стипендія у Азербайджані, яку призначають за особливі успіхи у навчанні за поданням ректора, і розмір якої досить суттєвий – 750 манатів (850 дол. США), особливо у порівнянні зі звичайними стипендіями для студентів (від 30 до 75 дол. США). Аналогічною за змістом є міністерська стипендія у *Польщі*,

державна стипендія або грант у Канаді (стипендії OSAP), Німеччині, Кіпрі та ін. Наголосимо, що ці стипендії призначаються студентам за особливі успіхи, незалежно від того, на яких початкових фінансових умовах вони навчаються [9-14].

Цікавим є досвід Іспанії, де студентам, які успішно склали сесію (їх частка складає 35–40% від усіх бажаючих її скласти), виплачують компенсацію (біля 5000 євро), тобто в 2,5 рази більше, ніж обов'язковий початковий внесок під час вступу до університету. Таку ж суму успішні студенти отримують після кожної сесії [15].

Другим важливим джерелом, яке використовується практично в усіх досліджуваних країнах, є стипендіальний фонд університету, який розподіляє ректор разом з органами студентського та аспірантського самоврядування за критеріями успішності в навчанні та рівня забезпеченості (соціальні стипендії).

У деяких країнах (*Франція, Іран, Чехія* та ін.) практикують часткову компенсацію необхідної суми для оренди житла, а також стипендію для людей з особливими потребами [10, 16-17].

Висновки. Розв'язання існуючого в Україні конфлікту між правами людини на духовний і фізичний розвиток та недостатніми можливостями щодо їх реалізації можливе за умов формування системи освіти з урахуванням її багатовекторності та багаторівневості. Процеси гармонізації стандартів України зі стандартами ЄС є сприятливим чинником для впровадження необхідних реформ, у т.ч. в освіті. Однак, для цього стандарти підготовки фахівців (що окреслюють зміст освітньої послуги) слід розробляти в узгодженні зі стандартами підготовки та умов праці викладачів (що гарантують якість та умови надання студентам освітньої послуги). Необхідна узгодженість між названими двома групами стандартів буде забезпечена шляхом створення відповідного ідеологічного (концептуального), маркетингового та правового підґрунтя, що має складатися з таких елементів: 1) стратегія інноваційного розвитку освіти; 2) порядок формування інфраструктури забезпечення інформаційної підтримки прийняття рішень; 3) критерії визначення доцільності

вибору тієї чи іншої фінансово-економічної моделі надання / отримання освітніх послуг; 4) перелік і послідовність внесення поправок до законодавчої бази, мета яких – забезпечення ефективного функціонування кожної моделі, а також отримання додаткових можливостей фінансування освітніх послуг.

З метою усунення бар'єрів неплатоспроможності претендентів запропоновано імплементувати гармонізоване поєднання кількох фінансово-економічних моделей надання / отримання освітньої послуги. Державне фінансування пропонується для найбільш талановитих абітурієнтів, для яких мають бути розроблені спеціальні навчальні та мотиваційні програми. Бізнесове фінансування – це підготовка фахівців за кошти бізнесу на умовах тісної співпраці з ним. Кредитне фінансування є досить поширеною у світі і перспективною для України моделлю за умови, якщо держава буде гарантувати фінансову безпеку і кредитодавця, і кредитотримувача. Самофінансування – це удосконалена модель популярного нині навчання на умовах контракту. Комбіноване фінансування є поєднанням запропонованих моделей з урахуванням конкретних для певного отримувача умов.

З огляду на диференційованість сегментів споживачів освітніх послуг, кожна із перелічених моделей має бути доступною для відповідного сегмента. З метою забезпечення можливості обґрунтованого вибору моделі, запропоновано критерії доцільності їх застосування. Перспективним напрямом досліджень автор вважає розроблення необхідного комплексу стандартів гармонізованих зі стандартами ЄС для ефективної імплементатії запропонованих фінансово-економічних моделей.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2017. – Ст. 38-39, Ст. 380.

3. Закон України «Про вищу освіту» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2019. – Ст. 37-38.

4. Знаменитая фраза «кадры решают все» принадлежит не Сталину // Газета «Сегодня». – 2002. – №31 (1079) від 09.02.2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c2256b5a003e447a.html/>.

5. Рашкевич Ю. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія / Ю. Рашкевич / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка». – Львів: Вид-во Львів. Політехніки. – 2014. – С. 159-164.

6. Aydarova, O. Universal Principles Transform National Priorities: Bologna Process and Russian Teacher Education // *Teaching and Teacher Education*. – 2014. – С. 37, 64-75.

7. Приходченко, Л. Вищі навчальні заклади України в Європейському освітньому просторі / Л., Приходченко, В., Приходченко, О., Приходченко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка №22 (257), Ч. II. – 2012. – С. 281-288.

8. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом // Урядовий портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu/>.

9. Education and Science. Colombia is a country of bright contrasts. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://colombia-su/kultura-i-eyo-proyavleniya/obrazovanie-i-nauka/>.

10. 30 Facts on the Education System of Iran // ACEI-Global. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://acei-global.blog/2018/01/04/30-facts-on-the-education-system-of-iran-2/>.

11. Навчання у Польщі: адаптація і робота [Education in Poland: Adaptation and Work]. (2019). Euro Education. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=2616>.

12. Erfurt, O., Erfurt, I. & Zbarazskaya, L. (2016). Financing higher education in Ukraine: The binary model versus the diversification model. *International Journal of Educational Development*, 49, 330-335.

13. Higher Education in Canada. (2019). Training in Canada. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.osvita.ua/abroad/higher_school/canada/35397/.

14. Education Law of the Republic of Azerbaijan. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://teachercodes.iiep.unesco.org/teachercodes/codes/Asia/Azerbaijan.pdf/>.

15. The Spanish Higher Education System // Universidad de Murcia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.um.es/estructura/internacional/in/sist-universitario.php/>.

16. Learning in France: Everything You Need to Know. (2019). France: Information Portal. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rufrance.info/ua/ucheba-vo-francii-vse-chto-nuzhno-znat/>.

17. Czech Republic Higher Education System // The European Education Directory. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.euroeducation.net/prof/czechco.htm/>

1. Konstytucija Ukrainy [Constitution of Ukraine] // Vidomosti Verckovnoii Pady Ukrainy (BBP). – 1996. – № 30. – St. 141.

2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine on Education] // Vidomosti Verckovnoii Pady Ukrainy (BBP). – St. 38-39, St. 380.

3. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine on Higher Education] // Vidomosti Verckovnoii Pady Ukrainy (BBP). – St. 37-38.

4. Znamienitaia fraza «kadry reshaiut vs'о» prinadlezhyt nie Stalinu [The famous phrase "cadres decide everything" does not belong to Stalin] // Gazeta «Segodnia». – №31 (1079). – 09.02.2002. [Electronic resource]. – Available: <https://www.segodnya.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c2256b5a003e447a.html>

5. Rashkievich Ju. Bolonskii process ta nova paradigma vyshchoii osvity: monografiia [Bologna Process and New Paradigm of Higher Education: Monograph] / Ju. Rashkievich; Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy, Nacional'nyy universytet «L'vivs'ka

Politechnika». – Lviv: Vydavnytstvo Lvivs'koi Politechniky, 2014. – S. 159-164.

6. Aydarova, O. (2014). Universal Principles Transform National Priorities: Bologna Process and Russian Teacher Education. *Teaching and Teacher Education*, 37, 64-75.

7. Prychodchenko L. Vyshchi navchal'ni zaklady Ukrainy v Evropeis'komu osvitu'omu prostori [Higher educational institutions of Ukraine in the European educational space] / L. Prychodchenko, V. Prychodchenko, O. Prychodchenko / *Visnyk LNU ieni Tarasa Shevchenka*. – №22 (257), V. II, 2012. – S. 281-288.

8. Ugoda pro Asociaciiu mizh Ukrainoiu ta Evropejs'kym Soiuzom [Association Agreement between Ukraine and the European Union] // *Uriadovyy Portal*. [Electronic resource]. – Available: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu>.

9. Education and Science. (2019). Colombia is a country of bright contrasts. [Electronic resource]. – Available: <http://colombia.su/kultura-i-eyo-proyavleniya/obrazovanie-i-nauka>.

10. 30 Facts on the Education System of Iran // *ACEI-Global*. [Electronic resource]. – Available: <https://acei-global.blog/2018/01/04/30-facts-on-the-education-system-of-iran-2>.

11. Navchannia u Pol'shchi: adaptacia i robota [Education in Poland: Adaptation and Work]. – *Euro Education*. [Electronic resource]. – Available: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=2616>.

12. Erfurt, O., Erfurt, I. & Zbarazskaya, L. (2016). Financing higher education in Ukraine: The binary model versus the diversification model. *International Journal of Educational Development*, 49, 330-335.

13. Higher Education in Canada. Training in Canada. [Electronic resource]. – Available: http://ru.osvita.ua/abroad/higher_school/canada/35397/.

14. Education Law of the Republic of Azerbaijan. [Electronic resource]. – Available: <http://teachercodes.iiep.unesco.org/teachercodes/codes/Asia/Azerbaijan.pdf>.

15. The Spanish Higher Education System // Universidad de Murcia. [Electronic resource]. – Available: <https://www.um.es/estructura/internacional/in/sist-universitario.php>.

16. Learning in France: Everything You Need to Know. (2019). France: Information Portal. [Electronic resource]. – Available: <http://rufrance.info/ua/ucheba-vo-francii-vse-chtounuzhno-znat/>.

17. Czech Republic Higher Education System // The European Education Directory. [Electronic resource]. – Available: <https://www.euroeducation.net/prof/czechco.htm>.

25.06.2019